

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדדים, פרק עשירי 'נערה המאורסה' (טז-ס)

(טז). 'מהו דתימא או אביה או בעלה קתני, קא משמע לן' – ואם תאמר, למה יתר התנא בלשוננו, ולא כתב בקיצור 'אביה או בעלה מפירין יחדיו' – תירץ הרא"ש, לפי שאין זה לשון המשנה. וצריך באור, מדוע באמת לא השתמש התנא בביטוי זה, כלשון התורה בכמה מקומות? אלא כוונת הדברים שרבנו הקדוש בעריכתו את המשנה העתיק את לשונות התנאים שקדמו לו ולא שינה את לשונם, אלא שלצורך הבהרת הדברים הוסיף דברים מדברי תנא אחר, אך לא רצה לשנות ולכתוב בלשוננו שלו. (חידושי בתרא. וע' בספר הכריתות לר"ש מקינון (לשון לימודים ח"ב נח): '...דרבי אף על פי שסידר המשנה לא הוסיף ולא גרע מלשון המקובל לו'. וראה במצויין ב'יוסף דעת' – גליון יב).

(טז). 'כגון דהפר אחד מהן וקיים אחד וחזר המקיים ונשאל על הקמתו, מהו דתימא מאי דאוקי הא עקריה, קא משמע לן דמפירין שניהם בבת אחת'.

– כבר הביא הר"ן את קושית הרשב"א, הלוא החכם עוקר את הנדר מעיקרו, וכאילו לא היתה כאן הקמה שהפרידה בין שתי ההפרות, כמו שאמרו כן לענין מקדש את האשה על מנת שאין עליה נדדים והלכה אצל חכם והתירה? והסביר הר"ן, שכיון שהפרה של אחד מהם איננה מועילה לבדה אלא בצרוף הפרת האחר, כל שהיה זמן באמצע שלא היתה ראויה להצטרף, בטלה ההפרה, ושוב לא תצטרף עם הפרה שלאחר מכן.

האחרונים הסבירו את הדברים על פי דברי הירושלמי (המובאים בפסקי הרא"ש ס"פ הנודר מן המבושיל) שאם כי חכם עוקר את הנדר מעיקרו, 'עיקר העיקור מכאן ולהבא' (לשון הרא"ש). ובארזו (ע' שערי ישר ג, יג; ז, יח. קובץ הערות – יבמות, כו; בית ישי עב; צח ועוד), שבהתייחסות לזמן שעבר, אין הנדר בטל, ואין דנים כאילו התברר למפרע שהנדר לא היה, אלא שההפרה עוקרת מעתה למפרע, והיינו, שמכאן ואילך אנו מתנהגים כאילו לא היה. (וכן כתבו האחרונים לענין חלויות למפרע בענינים שונים, שרק ביחס לעתיד אנו דנים כלמפרע. כגון חליצה, מיאון ועוד – ע' ב'בית ישי' שם שהסביר בטוב טעם את עיקרון הדבר. וע' במובא ב'יוסף דעת' – יבמות, גליון יד). ולכן, כיון שענינו של ההקם וכל תוכנו, הוא ביטול אפשרות ההפרה, הגם שהוא בטל למפרע, סוף סוף אף עתה אנו מחזיקים שהיה זמן שהנדר היה מנוע מכח הפרה. (עפ"י בית ישי עב. ואין ברור שם אם פרש דבריו בכוונת הר"ן או כהסבר אחר. וע' בשע"י ז, יח באור אחר לחילוקו של הר"ן).

– הרמב"ם (נדדים יג, כא) גרס להפך, שקודם קיים האחד ואחר כך הפר השני וחזר המקיים ונשאל על הקמתו. והגר"א (יד"ד רלד, טז) הצדיק גרסתו, שמוכן לפיה לשון 'וחזר המקיים'. אמנם לפי גרסתנו, שהיא גרסת שאר הראשונים, שמענו חידוש נוסף, שאף שבשעת מעשה ההפרה, ראויה היתה להצטרף עם הפרה שניה, כיון שהיה זמן אח"כ שלא יכלה להצטרף, בטלה. וכל שכן במקרה ההפוך, שההפרה מתחילתה לא היתה ראויה להצטרף. אמנם, הרמב"ם לשיטתו הסובר שאף לאחר שנשאל על ההקמה אי אפשר כבר להפר את הנדר (כמובא בר"ן), לשיטתו זו, יש גם השמעת חידוש בגרסתו, שאף שההפרה באה לאחר הקמת השני ומעיקרא לא חלה כלל, כאמור, אף על פי כן, אין יכול להפר שוב לאחר השאלה, שאין הפרה אחר הפרה, אף בהפרה פגומה כזאת. (מרומי שדה).

אמנם, בעל (לא ארוס) שהקים נדר אשתו, ואחר כך התחרט והפר את הנדר, כתב הגאון רבי עקיבא איגר (בהגהותיו לשו"ע רלד, מט ובתשובה מח), שאם יישאל על הקמתו, אפילו כעבור זמן רב, תחול ההפרה שהפר למפרע, ואין צריך הפרה נוספת.

ואין כאן סתירה לדברי הגמרא, שדוקא בארוסה, שצריכים הצטרפות שתי ההפרות כדי להתיר, כל שיש הפסק ביניהם, בטלה הפרת האחד, משום קלישותה. מה שאין כן בהפרת נדר נשואה, הגם שלא חלה בזמן שהפר, יכולה לחול אחר כך, כשיישאל על ההקם. (ומסתבר לפי זה שנערה המאורסה שנדרה והקים הבעל או האב, ואחר כך הפרו שניהם ונשאל המקים על הקמתו, צריכים עתה הפרה נוספת של שניהם (ולשיטת הרמב"ם לא תועיל הפרה חוזרת, כנ"ל). ויש לעיין בדבר). וכבר נשאל על כך הרשב"א מסוגיתנו (שו"ת הרשב"א ח"ה ריח), ותיירץ לפי שיטתו בחידושו כאן. ולשיטת הר"ן יש לומר כנ"ל).

— שיטת הרמב"ם המוזכרת (וכ"ה שיטת הרא"ש), טעונה הסבר; מדוע נאמר כאן הכלל שאין הפרה אחר הפרה, הלוא כיון שלא יכלה ההפרה להצטרף, בטלה היא לגמרי לכאורה, כמו שכתב הר"ן, ואם כן, מדוע לא יוכל להפר כעת מחדש, כאילו לא הפר מעולם? יש מי שכתב שלשיטת הרמב"ם אכן ההפרה לא התבטלה אלא לענין זה ששוב לא תוכל להצטרף עם חברתה לסלק את הנדר לגמרי. ונפקא מינה – שהעובר על נדר כזה, אינו לוקה, שמכל מקום הועילה הפרת האחד להקלישו (ע' בסוגיא להלן). אך לפי הר"ן משמע שכיון שלא מצטרפת, הרי היא מתבטלת לגמרי, והנדר קיים כבתחילה (חידושי הגר"ט (השלם) סי' ס). וכ"כ בחזו"א (קלו, לוף עא סק"ה) בסתם, שכשהפר אחד וקיים אחד, אינה לוקה. ומסתימת דבריו משמע שכתב כן אף להר"ן והרשב"א. וצריך עיון.

(סז). 'אמר רבה: אמר קרא, 'ואם היו תהיה לאיש ונדריה עליה' – מכאן לנערה המאורסה שאביה ובעלה מפירין נדריה' – יש לבאר את פשט הכתובים על פי דברי הגמרא: לאחר שדיבר על הפרת האב של בתו נערה, אמר הכתוב, אם בת זו, שאביה כבר הפר לה, 'היו תהיה לאיש' – שהיתה מקודשת, אזי – 'ונדריה עליה', שאינם בטלים בהפרת האב לבדו, עד שיפר לה גם בעלה. (ומצינו ו' החיבור כעין זה, כמו 'אם בחוקתי תלכו'... – אזי – 'ונתתי גשמיכם בעתם', 'אם את הדבר תעשה' – 'ויכלת עמוד'). ובזה מובן מדוע בהמשך הכתובים לא מוזכרת הפרת האב בארוסה, מפני שכבר דובר על כך קודם, כאמור. (הכתב והקבלה – מטות) ובזה מובן גם שינוי לשון הכתובים, שבפנויה ובנשואה מפורש שהנדר בטל בהפרה – 'לא יקום' (פסוקים ז, יג), ובארוס לא כתוב אלא 'והפר את נדרה' ותו לא. ללמד, שהפרת הארוס לבדה, אינה מבטלת את הנדר מכל וכל. (הכתב והקבלה, תפארת הגרשוני – שם).

(סח). 'איבעיא להו, בעל מיגז גיזו או מקליש קליש, היכא קא מיבעיא לן כגון דנדרה מתריין זיתין ושמע ארוס והיפר לה ואכלתנון, אי אמרינן...'

מפשטות לשון הר"ן משמע שזית אחד אסור ואחד מותר, ואין ידוע איזהו האסור ואיזהו המותר, ולכן אם אכלה אחד אינה לוקה, שמא אכלה את המותר. אך מדברי הרשב"א בחידושו מתבאר שהאיסור מעורב בכל זית וזית, ואם אכלה אחד אינה לוקה, משום שלא אכלה שיעור שלם של איסור. אפשר שהר"ן למד כן מדיוק לשון הגמרא שנדרה משני זיתים. ולשיטת הרשב"א, גם אם נדרה מכל הזיתים, אם תאכל שנים תלקה, שהרי בשניהם יחד ישנה כמות של כזית איסור (וכן איתא בתוספות). אבל להר"ן ניהא, שאם נדרה מכל הזיתים (או מארבעה ומעלה) והפר אחד מהם, אינה לוקה לכולי עלמא, שמא אותם שנים שאכלה, של התר הם. (ואם אכלה את שני הזיתים בנפרד (כל זית בכדי אכילת פרס) – לשיטת הרשב"א אינה לוקה, שהרי לא אכלה מן האיסור כשיעור שלם בכדי אכילת פרס. ולהר"ן לוקה (אלא שיש לדון מצד 'התראת ספק' – ע' בשלמי נדרים).

(ונראה מצד הסברא, שאף לשיטת הר"ן, אין הכוונה שיש כאן באמת זית אחד מסוים מבין השנים שאסור והשני מותר, וכלפי שמיא גליא מי האסור ומי המותר, רק לנו הדבר בספק, אלא הספק הוא ספק אמיתי, 'ספק בעצם'. כמו שכתב החזון איש (מודפס בהערות ל'קובץ ענינים' לגאון ר' אלהנן וסרמון) לענין 'בית בביתי אני מוכר לך' שאין זה ספק ששייך לבררו, אף כשיבוא אליהו (והגרא"ו שם הסתפק בדבר). (ונפ"מ בזה, שאפשר שייחשב כ'איכבע איסורא' גם באופן שאין 'חתיכה מתוך שתי חתיכות').

עזר מציון

ציונים, ראשי פרקים ומראי מקום – לתוספת עיון

(סז): 'זמיניה, ארוס מיפר בקודמין, אלא לאו משום שותפותיה דאב' – לפי פירוש הר"ן ועוד ראשונים, מבואר בגמרא שכחו של הארוס להפר בקודמין, שלא כבעל, נובע מכך שאינו מיפר אלא בשותפות עם האב. אמנם, רש"י פרש אחרת את דברי הגמרא, ולשיטתו אין כל ראייה לכך. ונפקא מינה – כתב ב'משך חכמה' (מטות ל,ה) – נערה המאורסה שנדרה, ולא הספיק הארוס להפר לה עד שבגרה, שוב לא יוכל הארוס להפר, שהרי עתה אין לו שותפות עם האב, שיצאה מרשותו כשבגרה. וכן דייק מלשון הרמב"ם.

(סח): 'לומר שהבעל מיפר נדרים שבינו לבינה' – שיטת הרמב"ם (נדרים יב,א) שלא כשאר הראשונים, שהאב מפר לבתו את כל הנדרים, לא רק נדרי עינוי נפש ושבינו לבינה כבהפרת הבעל. ובאגרת שכתב לחכמי לונגיל ששאלוהו מדברי הספרי (שהביא גם הר"ן), הסביר שכך הוא פשט הכתוב, שבאב כתיב 'כל נדריה' ובעל 'לענות נפש' בלבד. ואף שדרשו בספרי להקישם, זו היא דעת יחיד, שסתם ספרי רבי שמעון הוא, ואינה הלכה, לפי שבתלמוד שלנו לא הביאו דרש זה, ואין מוזכר בגמרא 'עינוי נפש' אלא גבי בעל, (כבסוגיתנו).

כיוצא בזה כתב הרמב"ם לחכמי לונגיל על דרשה אחרת המובאת בספרי שאינה מוזכרת בתלמודנו. (מובא בכסף משנה, ציצית א,י). וכיו"ב מצאנו בבית יוסף או"ח סוף ס' נט בדעת הרמב"ם, על ענין המובא בירושלמי ולא נזכר בבבלי. וע' בראשונים ביבמות ר"פ חרש ובפוסקים שם. וע"ע: יביע אומר ח"א ה,א-ג. יש מן האחרונים שרצו ליישב דעת הרמב"ם, שהספרי לא איירי אלא בארוסה, שכיון שלארוס אין זכות להפר אלא נדרי עינוי נפש ודברים שבינו לבינה, אף האב דינו כן, שהרי אינו מפר לבדו. משא"כ בפנויה שנמצאת ברשות האב לגמרי. (רש"ש; העמק שאלה, קלו. וכן מובא חילוק זה במאירי). אמנם, מדברי הרמב"ם בעצמו באגרת הנזכרת, אין מבואר כן (ע' בשלמי נדרים).

וכן יש שרצו להוכיח מהש"ס שלנו במקומות אחרים, שחולק על הספרי (ע' משכנות יעקב נ. ובהכתב והקבלה – מטות, תמה על דברי מכמה צדדים; וע' שו"ת דובב מישרים ח"ב מט). ראה עוד בבאר שית הרמב"ם: מאירי – נדרים, ריש פרק יא; בהגר"א, ברכי יוסף, ובית מאיר – יו"ד רלד, נח; רש"ש – כתובות מ: ושם במשניות ד,ד; העמק דבר במדבר לו. ועוד. אמנם, רוב הראשונים חלקו על הרמב"ם. וכך כתב הש"ך (רלד סקע"ב) להלכה, שכן עיקר, שאין האב מיפר אלא נדרי עינוי נפש ודברים שבינו לבינה. הלכה מחודשת כתב רש"ר הירש (בפירושו לתורה – מטות), ליישב דעת שאר מפרשים, שלא הוזכר בגמרא עינוי נפש ובינו לבינה אלא גבי בעל – שאף האב אינו מפר אלא דברים ששייכים לחיי הנישואין שלה בעתיד, היינו שבינה לבין בעלה (וכן עינוי נפשה – נוגע הדבר לבעלה), ולא דברים שבינה לבין אביה. ואף נתן טעם לדבר, כדרכו המיוחדת. יצוין שבדברי הראשונים שבסוגיתנו (ע' תוס' ורא"ש) לא משמע כן.

(סט): 'בעי רבה, קיים ומופר ליכי בבת אחת מהו? תא שמע דאמר רבה כל שאינו בזה אחר זה, אפילו בבת אחת אינו' – כתב הר"ן שאין כאן לא הקמה ולא הפרה. וכתב שלא נתחווירו לו דברי הרמב"ם (הל' נדרים יג,כב) שפסק שחלה ההקמה.

הגר"ח מבריסק הסביר את שיטת הרמב"ם בדרך זו; הנה, זה שאין הפרה לאחר הקמה, משום שעצם דין ההקמה ענינו שלילת ההפרה, אך זה שאי אפשר להקים לאחר הפרה, היינו משום שכבר בטל הנדר, ואין מה לקיים, ולא משום שההפרה בעצמותה מנוגדת לאפשרות של הקמה לאחריה.

וסבר הרמב"ם, שכלל זה, 'כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו' לא נאמר על כל שני דברים הסותרים זה לזה במהותם וענינם, אלא רק בדבר שמצד עצם דינו מונע את חברו מלחול. אשר על כן, כיון שההפרה במהותה אינה מהווה סתירה לאפשרות של הקמה, אלא שמבחינת המציאות אי אפשר להקים לאחר הפרה, לפי שאין כבר נדר, כשבאים בבת אחת, יכולה ההקמה לחול, שהרי אין דבר שמונעה, כאמור.

החזון איש (בגליונות על הגר"ח) חלק על דבריו מכמה צדדים. ראשית, כתב, גם בהנחה שלאחר ההפרה אין מה לקיים, נראה שאף אם היה מה לקיים, לא נשארה כבר זכות הקמה, שהתורה נתנה לו זכות להכריע בנוגע לנדר, וכבר הכריע. (וכן העירו מהדין 'אין הפרה אחר הפרה', גם כשנשאר מה להפר, ומבואר שאף להפר פעמיים אינו יכול, ק"ו להפר ולהקם).

ועוד, אם יש אפשרות שיחול אחד מהם, לא היה ספק כלל שיחול אותו שאפשר לו לחול. וכל הספק בגמרא בהנחה שא"א שדבר אחד יחול יותר מחבירו.

ועוד, מצאנו שגם בחסרון 'מציאותי' אומרים כלל זה, שהרי מקדש אחת משתי אחיות, זה שאי אפשר לשניה להתקדש, מפני שהראשונה כבר התקדשה, וממילא אין תופשין קידושי אחותה, וכן מצאנו עוד כיו"ב. עד כאן עיקרי דברים מדבריו.

וב'בית ישי' (עג) שרצה לחדש בדעת הר"ן, שההפרה איננה 'אפיסת הנדר', אלא חלות התר בנדר, וכאילו קיים 'נדר מופר'. ובוזו מובן הס"ד בגמרא שיש שאלה על הפרה, ויחזור הנדר לקדמותו. וע"ע בחידושי הגר"ח מטעלו – כתובות סי' ב.

(עוד יש להעיר ע"ד הגר"ח, שלכאורה מדברי התוס' בבכורות ט. ד"ה אמר) מוכח שאף בדברים שאינם מנוגדים מצד הדין אלא שאינם אפשריים במציאות, אומרים כלל זה. ע"ש).

'ככתבם וכלשונם'

התרה והפרה

'שאלה: מה שכתב הר"ם (הל' שבועות ו,ה) 'ואומר שרוי לך, מחול לך' – מהו לשון 'מחול', אם הוא לשון מחילה או מלשון 'לא יחל'?

תשובה: מלשון 'לא יחל'. ומחילה ו'לא יחל' הכל ענין אחד, שלשון לא יחל – לא יתיר. והענין, כמתיר הקשר שחוזר הענין כאילו לא היה, וכאדם שמצא חבל קשור והתירו, והרי הוא כאילו לא היה. (והשתמשו בלשון התרת קשר, על פי לשון הכתוב 'לאסור איסר' – גליוני הש"ס) וזהו שאמרו (כתובות עד): שחכם עוקר הנדר מעיקרו. ומחילה גם כן שעושה את החוב או החטא כאילו לא היה. מה שאין כן בלשון הפרה, שהוא כדבר שישנו אלא שיש מעכב מלהשלימו. כמו 'מפר מחשבות ערומים' 'להפר ברית'. ולפיכך אמרו שבעל אינו מתיר אלא מיגז גיז, דכתיב בבעל 'הפר את נדריה'. ואמרו: חכם שאמר בלשון בעל ובעל שאמר בלשון חכם – לא אמר כלום'. (שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן רסב. וע"ע בפרוש הרא"ש להלן עז סע"ב; בית הלוי על התורה – שמות, בבאור 'הפרו ברית מילה')

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדרים, פרק עשירי 'נערה המאורסה' (עא-עד)

החרשת הבעל ביום שמעו

(עא:) 'גירושין כשתיקה דמיא או כהקמה דמיא? למאי נפקא מינה, כגון שנדרה ושמעו בעלה וגרשה ואהדרה ביומיה' – כתב הר"ן שנקט 'אהדרה ביומא' בדוקא, כיון שאם החזירה ביום אחר, פשיטא שאין יכול להפר, שהרי עבר יום שמיעה. וכן כתב הרא"ש, אלא שהביא שבירושלמי איתא שאותו הזמן שמן הגירושין ואילך, אינו עולה לו, ולכן אפילו שהחזירה לאחר כמה ימים, יכול הוא להפר עדיין לשיטת הירושלמי, עד השלמת היום. כיוצא בזה נחלקו הראשונים בבעל שהקים נדר אשתו, ולמחר נשאל על הקמתו, האם יכול אחר כך להפר, שאף שעבר יום מזמן ששמע את הנדר, יש אומרים (ע' טור רלד) שהזמן שלאחר ההקם אינו עולה לו ליום שומעו, ואין הוא מפסיד את יכולת ההפרה, משום שבאותו זמן לא יכול להפר. והר"ן, כשיטתו בגירושין כך שיטתו בהקמה (סס. ד"ה בעי רבה; עט. ד"ה נשאלין). שאינו מפר אלא בתוך יום משמיעתו. (והובאו שתי הדעות בשלחן ערוך, יו"ד רלד, מט.).

בסברתו של הר"ן, יש מקום לעיון, שאם ננקוט את ענין החרשת הבעל ביום שמעו, כפי הסברה הפשוטה, שכיון ששתק ולא הפר במשך כל היום, מוכח שחפץ או מסכים בקיום הנדר, ולכן כבר אין לו אפשרות להפר, ששתיקת יום הרי היא כהקמה – אם ננקוט כסברה זו, הרי אין היא קיימת במקרה של גירושין, מפני שבסוף היום, כבר אין היא אשתו ואינו יכול להפר לה (ואין לומר שעצם מעשה הגירושין משמש כראיה שחפץ בנדר, כי הרי אנו דנים לפי הצד בגמרא שגירושין אינן כהקמה, ואם החזירה באותו יום – יכול להפר). ומוכח לכאורה מדברי הר"ן, שענין 'יום שמעו' גזירת הכתוב הוא, שאין זכות הפרה אלא בתוך יום של שמיעת הנדר. גם אם אין את ההוכחה שבשתיקה על רצונו בנדר.

אך העירו האחרונים שמדברי הר"ן עצמו (להלן עט.) מבואר כסברה הנזכרת. שהסביר את מקור הדין שהקמה שבלב מועילה אף שלא ביטאה בשפתיו, והפרה בלב איננה מועלת, לפי שלומדים דין הקמה מדין החרש ביום שמעו, שבזה ששתק גילה בדעתו שרוצה בקיום הנדר, ושוב אינו יכול להפר, הגם שלא הוציא בפיו. וכן דייקו אחרונים מלשון הכתוב: 'הקים אותם כי החריש לה ביום שמעו' (רש"ש. וכע"ז באפיקי ים ח"א יז). מאידך, מבואר להלן בגמרא שאף שתיקה כזאת שאיננה מוכיחה על קיום, כגון ששתק על מנת לצערה ואין בלבו לקיים, גם היא נידונה כשתיקה ביום שמעו, ושוב אינו מיפר. וכן מבואר שם שאף שתיקה מתוך אונס נחשבת כהקמה (ע' חזו"א בסוף הפרק, ובחידושי הגר"ש סוף נדרים).

האחרונים כתבו דרכים שונות בישוב הדבר, והנה שנים מהם (אם כי קרובים הם זל"ז, אינם זהים, וכמה נפקותות יש ביניהם): בספר 'אפיקי ים' (שם) כתב, שאכן ישנם שני דינים בהחרש יום: א. קצבת זמן שנתנה תורה להפרה. ב. כתוצאה מהדין הראשון, אם הבעל שתק ולא מימש את זכותו זו, ממילא חל דין 'הקם' על ידי שתיקתו. (ודייק שם מלשון הכתובים את שני הדינים הללו). ואמנם כל דין מספיק לעצמו, אך באופנים מסויימים יש הבדלים מעשיים בכל אחד מן הדינים הללו. ולכן, גם כשאין הוכחה על קיום, אין יכול להפר למחרת, וגם כשיש הוכחה ולא עבר יום (כהקמה שבלב) שוב אין יכול להפר.